

Umberto
ECO

OD HLOUPOSTI K ŠÍLENSTVÍ

Zprávy o tekuté společnosti

argo

OD HLOUPOSTI K ŠÍLENSTVÍ

Zprávy
o tekuté společnosti

U m b e r t o

ECO

OD HLOUPOSTI
K ŠÍLENSTVÍ

Zprávy
o tekuté společnosti

Přeložily Helena Lergetporer, Gabriela Chalupská a Kateřina Vinšová

PAPE SATÀN ALEPPE

CRONACHE DI UNA SOCIETÀ LIQUIDA

Argo, 2016

© 2016 La nave di Teseo editore, Milano

Translation © Helena Lergetporer, Gabriela Chalupská, Kateřina Vinšová, 2016

ISBN 978-80-257-1933-6 (váz.)

ISBN 978-80-257-2033-2 (e-kniha)

ÚVOD

Rubriku *Poznámky na krabičkách od sirek* do časopisu *L'Espresso* jsem začal psát v roce 1985, dlouhou dobu jednou týdně a potom jednou za dva týdny. Jak jsem hned na začátku připomněl, mívaly obaly od trhacích sirek Minerva uvnitř klopou se dvěma prázdnými plochami, na které se dalo psát, a proto jsem tyto své příspěvky pojal jako krátké komentáře a vsuvky k různým tématům, která se mi honí hlavou – obvykle jsem se inspiroval aktuálními událostmi, ale nejen jimi, protože aktuální je pro mě například i skutečnost, že si někdy večer z čistého rozmaru přečtu třeba nějakou stránku z Hérodota, pohádku bratří Grimmů nebo komiks s Pepkem Námořníkem.

Mnohé *Poznámky* jsem v roce 1992 zařadil do *Druhého minimálního deníku*¹, značný počet jich vyšel v knize *Poznámky na krabičkách od sirek*², která zahrnuje příspěvky uveřejněné do začátku roku 2000, několik jsem jich zužitkoval v knize *Račím krokem*³ z roku 2006. Počítáme-li dvacet kusů ročně, napsal jsem v letech 2000 až 2015 více než čtyři sta *Poznámek*, a některé se podle mého názoru dají ještě použít.

Připadá mi, že všechny (nebo téměř všechny) *Poznámky* sebrané v této knize lze chápat jako úvahy o fenoménech naší „tekuté společnosti“, o níž hovořím v jednom z nejnovějších příspěvků, zařazeném hned na začátku celé série.

Ačkoli jsem hodně opakujících se témat vyřadil, přece jen jich tam možná pár zůstalo, protože některé jevy se v těchto patnácti letech vracejí se zneklidňující pravidelností a podnítily mě k tomu, abych se vrátil a setrval u určitých témat, která jsou – a to je znepokojivé – nadále aktuální.

1 *Il secondo diario minimo*, Milán, Bompiani 1992.

2 *La bustina di Minerva*, Milán, Bompiani 1999. Česky v překladu Zory Obstové *Poznámky na krabičkách od sirek*, Praha, Argo 2004.

3 *A passo di gambero. Guerre calde e populismo mediatico*, Milán, Bompiani Overlook 2006.

Krátce k názvu knihy. Citace je samozřejmě z Danta („Pape Satan, pape Satan aleppe!“, *Peklo*, VII, 1¹), ale není tajemstvím, že ačkoli se celé zástupy komentátorů snažily najít smysl tohoto verše, má většina z nich za to, že žádný přesný význam nemá. V každém případě jsou tato slova, pronesená Plútem, matoucí a může se jimi ohánět kdejaký chytrák. Proto mi přišlo vhod použít je jako název této sbírky, která je (ani ne tak mojí vinou jako vinou doby) nesouvislá, přeskakuje – jak by řekli Francouzi – od kohouta k oslu a odráží tekutý charakter těchto patnácti let.

1 Dante Alighieri, *Božská komedie* (přeložil Vladimír Mikeš), Academia, Praha 2009, s. 36.

TEKUTÁ SPOLEČNOST

Je známo, že myšlenka modernity nebo také „tekuté“ společnosti pochází od Zygmunta Baumana. Těm, kteří chtějí pochopit různé logické důsledky tohoto konceptu, může posloužit kniha *Stát v krizi*¹, v níž Bauman diskutuje s Carlem Bordonim o tomto a jiných problémech.

Tekutá společnost začíná získávat obrysy v rámci proudu, který nazýváme postmodernismem (což je mimochodem „zastřešující“ termín, který v sobě ne vždy koherentně soustřeďuje různé fenomény, od architektury po filozofii a literaturu). Postmodernismus znamenal krizi „velkých vyprávění“, která věřila, že mohou světu nadřadit určitý model fungování; vyžíval se v hravém či ironickém přehodnocování minulosti a na různých místech se protínal s impulzy nihilismu. Podle Bordoniho je však i postmodernismus ve fázi úpadku. Měl dočasný charakter a překonali jsme jej téměř bez povšimnutí a jednou bude předmětem studia jako preromantismus. Sloužil pouze jako signál nastupujícího obratu, představoval jakýsi přechod od modernity k zatím bezejmenné přítomnosti.

Podle Baumana lze mezi příznaky této právě se rodící přítomnosti zařadit krizi státu (jaká svoboda rozhodování zbývá národním státům v porovnání s mocí nadnárodních korporací?). Mizí právní subjekt, který jednotlivcům zaručoval možnost řešit homogenním způsobem různé problémy naší doby, a zároveň s jeho krizí přišla i krize ideologií, a tím pádem politických stran a obecně vzato i krize jakéhokoli apelu na společné hodnoty, jež jednotlivcům umožňovaly cítit se jako součást něčeho, co vyjadřuje jejich potřeby.

Krize konceptu společenství vyplavila na povrch bezbřehý individualismus, v němž už nikdo není druhému soupeťníkem, ale soupeřem, kterého se musí obávat. Tento „subjektivismus“ podkopával základy modernity, učinil ji křehkou, a z toho plyne situace, v níž se vše bez jakýchkoli

1 Zygmunt Bauman, Carlo Bordoni, *Stát v krizi*, z angličtiny přeložila Barbora Votavová, Broken Books, Olomouc 2015.

záchytných bodů rozpouští v jakýsi tekutý stav. Ztrácíme jistotu práva (soudnictví vnímáme jako nepřítele) a jediným řešením pro jedince bez záchytných bodů je upozornit na sebe za každou cenu, upozornit na sebe jako na hodnotu (těmito fenomény jsem se v *Poznámkách* často zabýval) a konzumismus. V tomto konzumním způsobu života však neusilujeme o vlastnictví vytoužených předmětů proto, aby uspokojily naše potřeby, ale proto, aby pro nás okamžitě ztratily význam, takže jednotlivec spotřebovává jednu věc za druhou v jakési bezúčelné bulimii (nový mobil pro nás v porovnání s tím starým znamená jen nepatrně lepší výhodu, ale starý model jde do šrotu, abychom se mohli podílet na této orgii touhy).

Krise ideologií a politických stran: někdo řekl, že partaje už jsou dnes jen taxíky, do nichž nasedají vůdci lidu nebo bossové, kteří mají pod kontrolou hlasy voličů, nenuceně vybírané podle nabízejících se příležitostí – z tohoto důvodu už nejsou političtí přeběhlíci pohoršující, ale dokonce pochopitelní. Nejen jednotlivci, ale celá společnost žije v nepřetržitém procesu prekarizace.

Co by mohlo tuto tekutost nahradit? To ještě nevíme a toto přechodné období potrvá dosti dlouho. Bauman vyzbrojoval, jak (poté co zanikla víra ve spásu pocházející seshora, od státu nebo od revoluce) typická jsou pro něj protestní hnutí. Tato hnutí vědí, co nechtějí, ale zároveň nevědí, co chtějí. A rád bych připomněl, že jedním z problémů black-blockingu, které musí řešit odpovědní pracovníci bezpečnostních sil, je nepoužitelnost nálepek, jež se daly kdysi aplikovat na anarchisty, fašisty či Rudé brigády. Představitelé těchto hnutí jednají, ale nikdo už netuší, kdy a jakým směrem. Ani oni sami.

Existuje způsob, jak přežít tekutost? Ano, právě tak, že si uvědomíme, že žijeme v tekuté společnosti, která si žádá nové nástroje, aby mohla být pochopena a možná překonána. Problém však spočívá v tom, že politika a z velké části i inteligence ještě nepochopily dosah tohoto fenoménu. Baumanův hlas zatím zůstává „vox clamantis in deserto“¹.

2015

1 Lat. „hlas volajícího na poušti“.

RAČÍM KROKEM

Volnomyšlenkářští katolíci a bigotní laici

Vždy když je řeč o velkých duchovních proměnách, které poznamenaly konec 20. století, okamžitě padne zmínka o krizi ideologií, která je nepopíratelná a která zmátla tradiční rozdíly mezi pravicí a levicí. Je však otázka, zda byl pád Berlínské zdi příčinou tohoto kolapsu, nebo jen jedním z jeho důsledků.

Vezměte si vědu: byla propagována jako neutrální ideologie, ideál pokroku společný liberálům i socialistům (rozdíl byl jen v pojetí, jak a v čí prospěch by se s tímto pokrokem mělo zacházet, a příkladem je a byl Komunistický manifest z roku 1848, který pěl obdivnou chválu na kapitalistické výdobytky a nakonec došel zhruba k tomuto závěru: „a totéž teď chceme i my“). Kdo věřil v technologický rozvoj, byl pokrokář, a kdo hlásal návrat k tradici a neposkvřené původní přírodě, byl reakcionář. Případy „zpětné revoluce“, například luddité, kteří se snažili zničit stroje, jsou jen okrajové epizody. Na jasnou hranici mezi oběma perspektivami neměly zásadní vliv.

Toto rozdělení se začalo viklat v šedesátém osmém, kdy se spolu promísili stalinisté zbláznění do ocele, děti květin, operaisté, kteří si od automatizace slibovali zrušení práce, a prorokové hlásající osvobození od sebe sama prostřednictvím drog dona Juana. Rozpadlo se ve chvíli, kdy se společným praporem krajní levice i krajní pravice stal populismus rozvojových zemí, takže dnes máme co do činění například s antiglobalizačním hnutím, v němž se sešli neoluddisté, radikální environmentalisté, bývalí operaisté, *lumpen* a charismatické osobnosti, a všichni brojí proti klonování, Big Macům, transgenetice a jaderné energii.

Nemenší proměna se odehrála v protikladu mezi náboženským a laickým světem. Po celá tisíciletí se s náboženským duchem pojila nedůvěra v pokrok, zavrhování světa, nekompromisnost doktríny; laický svět

naopak optimisticky přijímal transformaci přírody a pružný výklad etických principů a s nadšením znovuobjevoval „alternativní“ náboženství a mentalitu světů mimo civilizaci.

U věřících jistě nechyběly ani odkazy na „světskou skutečnost“, na dějiny jako cestu k vykoupení (třeba takový Teilhard de Chardin), zatímco se vždy vyskytoval hojný počet laických „apokalyptiků“, Orwellovy a Huxleyovy negativní utopie nebo sci-fi, nastiňující hrůzy budoucnosti, které vládne děsivá vědecká racionalita. Upomínání na hodinu smrti a poslední věci člověka však koneckonců náleželo do náboženského kázání, a oslavné hymny na lokomotivu byly v kompetenci laiků.

Nedávný sjezd tzv. *papaboy*¹ naopak svědčí o hodině smrti Wojtyłovy přestavby církve: dav mladých lidí, kteří sice akceptují víru, ale jsou – soudě podle jejich odpovědí na dotazy novinářů v těchto dnech – na hony vzdálení fundamentalistickým neurózám, ochotní ke kompromisům v předmanželských vztazích, v antikoncepci, někteří dokonce i v otázce drog, jako by byli na diskotéce. Laický svět zatím odsuzuje hlukové znečištění a nese se v duchu New Age, který zjevně dokáže sjednotit neorevolucionáře, stoupence monsignora Milinga² a Sybarity oddávající se orientálním masáží.

Jsme teprve na začátku, ale máme se nač těšit.

2000

Opravdu jsme toho tolik vynalezli?

Tento inzerát se objevil pravděpodobně na internetu, ale nevím kde, protože se ke mně dostal elektronickou poštou. Je to komerční pseudo-reklama na nový produkt, tzv. Built-in Orderly Organized Knowledge, ve zkratce BOOK neboli knihu.

1 *Papaboy* je italský neologismus, ironické označení mládeže, která navštěvuje velká oficiální setkání s papežem. Poprvé se tento termín objevil právě u příležitosti Světového dne mládeže v Římě v jubilejním roce 2000, o němž zde Eco píše.

2 Emmanuel Milingo (*1930) – bývalý zambijský katolický arcibiskup, který se otevřeně postavil proti celibátu. V roce 2006 byl exkomunikován.

Žádné dráty, žádná baterie, žádný elektrický obvod, žádný vypínač nebo tlačítko, je kompaktní a přenosná a můžete ji používat, i když sedíte u krbu. Skládá se z řady očíslovaných listů (z recyklovatelného papíru) a každý z nich obsahuje tisíce bitů informací. Listy drží pohromadě ve správném pořadí díky elegantnímu pouzdru, řečenému vazba.

Každá stránka se opticky naskenuje a informace se okamžitě ukládá do mozku. Díky příkazu „listovat“ se dají procházet jednotlivé stránky dopředu i dozadu, pouhým dotekem prstů. Utilita zvaná „obsah“ umožňuje během okamžiku najít hledané téma na odpovídající stránce. Jako příslušenství si můžete zakoupit takzvanou „záložku“, díky níž se lze vrátit tam, kde jste posledně přestali, i když byl předtím BOOK zavřený.

Na závěr inzerát uvádí různé další konkrétní údaje o tomto strašně inovačním nástroji a ohlašuje, že na trh se chystá také výrobek zvaný Portable Erasable-Nib Cryptic Intercommunication Language Stylus, PENCIL (tedy tužka). Nejde jen o zdařilý humoristický kousek, ale také o odpověď na řadu úzkostných otázek ohledně možného zániku knihy spojeného s postupem počítačů.

Existuje spousta předmětů, které od doby jejich vynalezení nelze dále zdokonalovat, například sklenice, lžíce, kladivo. Když chtěl Philip Stark změnit formu mačkátko na citrusy, vyrobil nádherný objekt, z něhož však pecky padají do skleničky, zatímco klasické mačkátko je zachytí společně s dužinou. Jednou jsem se rozčílil při přednášce, když jsem se musel potýkat s náramně drahým elektronickým přístrojem, který špatně promítá obrázky: starý zpětný projektor, nemluvě o starodávném epidiaskopu, to zvládne lépe.

Dvacáté století se chýlí ke konci a nabízí se otázka, zda jsme za těch sto let opravdu vynalezli hodně nových věcí. Vše, co denně používáme, bylo vynalezeno v 19. století. Několik příkladů: vlak (parní stroj je však o století starší), automobil (včetně petrochemického průmyslu, který nutně vyžaduje), parníky poháněné lodním šroubem, betonové stavby a mrakodrap, ponorka, podzemní dráha, dynamo, turbína, dieselový motor na naftu, letadlo (rozhodující pokus bratří Wrightů se uskutečnil teprve tři roky po přelomu století), psací stroj, gramofon, diktafon, šicí stroj, lednice a konzervované potraviny, pasterizované

mléko, zapalovač (a cigarety), visací zámek, výtah, pračka, elektrická žehlička, plnicí pero, guma na gumování, savý papír, poštovní známka, potrubní pošta, splachovací záchod, elektrický zvonek, větrák, vysavač (1901), žiletkový holicí strojek, skládací postel, holičské křeslo a otočná kancelářská židle, zápalky a bezpečnostní zápalky, nepromokavý plášť, zip, spínací špendlík, šumivé nápoje, jízdní kolo s nafukovacím pláštěm, drátová kola a řetězový převod, autobus, elektrická tramvaj, nadzemní dráha, celofán, celuloid, umělá vlákna, obchodní domy, kde se tohle všechno dá koupit, a – když dovolíte – elektrické osvětlení, telefon, telegraf, rádio, fotografie a kino. Babbage vynalezl kalkulačku, která dokázala provést šedesát šest součtů za minutu, a to už jsme na cestě k počítači.

Jistě, naše století nám dalo elektroniku, penicilín a spoustu dalších léků, které nám prodloužily život, umělé hmoty, štěpení jádra, televizi a cesty do vesmíru. Možná mi něco dalšího uniklo, ale vždyť výrobci nejdražších plnicích per a hodinek se dnes snaží napodobit klasické modely z doby před sto lety a v jedné dřívější *Poznámce* jsem podotkl, že poslední zdokonalení v oblasti komunikací – tedy internet – nahradilo bezdrátovou telegrafii vynálezce Marconiho telegrafii po drátě, což značí návrat od rádia (zpět) k telefonu.

Nejméně dva vynálezy typické pro naše století, umělé hmoty a štěpení jádra, se teď snažíme „odvynalézt“, protože jsme si uvědomili, že kazí planetu. Pokrok nutně nespočívá v cestě vpřed za každou cenu. Požádal jsem, aby mi vrátili můj zpětný projektor.

2000

Plnou parou vzad!

V jedné dřívější *Poznámce* jsem upozornil, že jsme svědky zajímavé technologické regrese. Především jsme dostali pod kontrolu rušivý vliv televize díky dálkovému ovládání, s jehož pomocí může divák přepínat mezi programy, takže se dostává do fáze kreativní svobody, takzvané „fáze

Blobu¹. Definitivní osvobození od televize přišlo s videorekordérem, který znamenal vývoj směrem ke kinematografu. Dálkovým ovládáním se navíc dá vypnout zvuk, což je návrat k přepychu němého filmu. Internet, který nás nutí komunikovat převážně alfabetycký, mezitím zlikvidoval obávanou vizuální kulturu. Za těchto okolností by bývalo možné odstranit dokonce i obraz, pokud by někdo vynalezl něco jako krabičku vydávající pouze zvuk, která by nepotřebovala ani dálkové ovládání. Když jsem si tehdy pohrával s myšlenkou, že by se dalo vynalézt rádio, myslel jsem to žertem, ale vlastně (byv zjevně osvícen) jsem prorokoval nástup iPodu.

Do posledního stadia jsme konečně dospěli tehdy, když placené kanály místo vysílání v éteru zahájily novou éru přenosu prostřednictvím telefonního kabelu, čímž jsme od bezdrátové telegrafie přešli k drátové telefonii. Tuto fázi definitivně naplnil internet, který tak překonal Marconioho a vrátil se k Meuccimu.

Svou teorii o pochodu zpět jsem rozvinul v knize *Račím krokem*, v níž jsem tyto principy aplikoval rovněž na politický život (mimochodem, v jedné nedávné *Poznámce* jsem upozornil, že se vracíme do nocí roku 1944, s vojenskými hlídkami v ulicích a dětmi i učitelkami v uniformách). Ale stalo se toho ještě víc.

Každý, kdo si v poslední době musel koupit počítač (po třech letech už jsou zastaralé), si uvědomil, že se dají sehnat jen takové, v nichž už je nainstalován operační systém Windows Vista. Přitom si stačí v nejrůznějších blozích na internetu přečíst, co si uživatelé o Vistě myslí (netroufám si to tu reprodukovat, abych neskončil u soudu), a poslechnout si, co vám řeknou přátelé, kteří se do této pasti chytili, aby člověk došel k (třeba mylnému, ale nanejvýš pevnému) přesvědčení nekupovat počítač s Windows Vista. Jenže když chcete moderní přístroj rozumných rozměrů, musíte Vistu strávit. Nebo se uchýlit ke klonu velikosti nákladáku, který vám sestaví nějaký ochotný prodávač a nainstaluje vám na něj i Windows XP

1 *Blob* je označení pro beztvárovou rosolovitou obludu z kosmu, které se vžilo díky americkému sci-fi hororu *The Blob* z roku 1958. Italská televizní stanice Rai 3 vysílá od roku 1989 stejnojmenný pořad. Obrovský blob, který se valí po zemi a zaplňuje a dusí všechno kolem sebe, je podle tvůrců pořadu symbolem fenoménu televize. Každý desetiminutový díl pořadu je vtipnou montáží záběrů a zvuku z vysílání italských i zahraničních televizí, dnes i videí z internetu.

nebo předchozí verze. Váš psací stůl pak bude vypadat jako Olivettiho laboratoř s modelem Elea z roku 1959.

Podle mého názoru si výrobci počítačů uvědomili, že se prodej citelně snížil, protože uživatel rezignuje na nový počítač jen proto, aby se vyhnul Vistě. A co se potom stalo? Pokud to chcete pochopit, musíte jít na internet a hledat „Vista downgrading“ nebo podobná spojení. Tam se dozvíte, že pokud jste si koupili nový počítač s Windows Vista a náležitě za něj zaplatili, to jest vyslili jste za něj ještě nějakou dodatečnou sumu (a ani to nejde jednoduše, nýbrž teprve po absolvování procedury, kterou jsem se ani nesnažil pochopit), mohli byste na něm poté, co překonáte nescetná úskalí, znovu používat Windows XP nebo předchozí verze.

Kdo používá počítač, ví, co je *upgrading*: díky této věci můžete své programy aktualizovat až do největší dokonalosti. *Downgrading* je naproti tomu možnost, jak dovést váš supermoderní počítač do šťastného stavu, kdy se na něm dají používat starší programy. Za peníze. Ještě než se na internetu objevil tento překrásný neologismus, uváděl běžný anglicko-italský slovník, že substantivum *downgrade* znamená úpadek a sestup nebo také osekanou verzi, zatímco jako sloveso má význam couvání, degradace, omezení rozsahu a znehodnocení. Takže nám nabízejí, že po velké námaze a vynaložení jistých finančních prostředků můžeme znehodnotit a degradovat něco, co nás stálo jisté finanční prostředky. To celé by bylo neuvěřitelné, kdyby to nebyla pravda (vtipně o tom pohovořil také Giam-paolo Proni v online časopisu *Golem-L'indispensabile*¹), a řádově se najdou stovky chudáků, kteří pracují jako blázni a náležitě platí za to, aby byl jejich program degradován. Kdy dospějeme do stadia, v němž nám za rozumnou částku vymění počítač za sešit, kalamář a pero s násadkou?

Tato záležitost však není jen paradoxní. Existuje technologický pokrok, který už nelze dále zdokonalovat. Nelze vynalézt mechanickou lžici, ta, která vznikla před dvěma tisíci let, je ještě pořád dobrá. Přestal se vyrábět Concorde, který přece let z Paříže do New Yorku zvládl za tři hodiny. Nejsem si jistý, zda to bylo dobré rozhodnutí, ale pokrok může také

1 Mezi spoluzakladatele tohoto časopisu (který přestal vycházet v roce 2011) patřil v roce 1996 i Umberto Eco.